

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ І ВЛАДИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

кін. XVIII – поч. XX ст.

(на прикладі Херсонської єпархії)

Відвіку російські царі в здійсненні своєї політики шукали підтримки у сильної православної церкви, проте побоюючись одночасно її надмірного підсилення. Поступово церква і держава злилися в єдине ціле, де церква існувала на кошти держави, а її главою став з часів Петра I імператор. Вище духовне правління Російської Православної церкви на чолі з обер-прокурором зосередилося у Святішому Синоді. Його діяльність регулювалася Духовним Регламентом.

Управління Російською церквою здійснювалося в такий спосіб:

Синод → Архієпископ (митрополит) → Єпархіальна консисторія → Благочинний → Священник.

Херсонська єпархія (утворена у 1775 р.) мала у своєму підпорядкуванні консисторію, 6 округів (благочинь) та 232 приходи [1]. Єпархіальна консисторія керувала і проводила духовний суд у єпархії, базуючись на Законі Божому, Духовному Регламенті й указах і визначеннях Святішого Синоду [2].

Єпархіальне начальство в особі архієпископа, вікарія зобов'язане було «стежити за чистотою віри служителів культу і парафіян», не допускати переходу православного християнина в іншу віру, рецензувати проповіді священнослужителів, боротися з розкольниками, заохочувати парафіяльне духовенство створювати і підтримувати початкові училища «що навчали дітей грамоті, молитвам і основам катехізису» [3]. Єпархіальний архієрей вирішував питання рукопокладення в сан священнослужителів, накладав покарання на порушників християнської віри – єресь. Архієпископ міг безпосередньо брати участь у справах консисторії, припиняти її рішення і розпорядження. Сама ж Духовна консисторія обиралася з архимандритів, ігуменів, ієроценців, протоієреїв, ієреїв, що заслуговують довіри внаслідок своєї освіченості, досвідченості, чесності [4]. Відносини із Синодом консисторія підтримувала через архієпископа або обер-прокурора.

У цілому, управління російською православною церквою, діяльність консисторій, церковний суд здійснювалися в рамках

церковного права, що являло собою сукупність інститутів і умов, які існували у церкві [5]. Церковне право було тісно пов'язане з російським законодавством. Наприклад, державне право визначало відношення держави до церкви і до правил діяльності кліру; цивільне право розглядало види церковної власності; кримінальне право стикалося з церковним у питаннях визначення злочину, покарання, осудності, містило особливий вид злочинів проти віри, церкви і церковного благочиння й специфічний вид покарань — церковне покаяння. Судово-нормативні акти регулювали підсудність духовенства, а так зване поліцейське право (свого роду симбіоз адміністративного і цивільного законодавств) разом із церковним правом містили положення про заходи запобігання злочинів, про релігійно-моральне просвітництво громадян, встановлювали організаційну основу добродійних установ [6].

Церковне право передбачало діяльність духовного суду. Церковний судоустрій складався з трьох рівнів відповідно до тяжкості провини і злочинів: 1. Суд і рада благочинного; 2. Суд консисторії і єпархіального архієрея; 3. Святиший Синод [7]. Церковному суду підлягали духовні особи з посадових провин і злочинів, по взаємним суперечкам про користування рухомою і нерухомою церковною власністю, по скаргам про порушення зобов'язань, у тому числі і по сплаті боргів [8].

Разом із духовними, церковному суду піддавалися світські особи за справами про незаконні шлюби, про припинення і розірвання шлюбів, по так називаним «злочинам проти моральності» (замах на самогубство, убивство з необережності, надання допомоги тим, хто гине, клятвопорушення і т. д.) [9].

У випадку ж позовів по невиконанню договірних зобов'язань, порушень державних постанов, по яких існують особливі правила судочинства і покарання, при вчиненні тяжких карних злочинів, духовенство підлягало світському суду [10].

Духовний суд мав свої покарання загального й особливого характеру. Загальні покарання включали переконання, епитімію (тимчасове позбавлення таїнства причастя, прийняття присяги), відлучення (заборона входу до церкви), анафема (привселюдне оголошення про позбавлення особи права спілкування з церквою). Особливі покарання застосовувалися тільки до духовних осіб. Вони полягали в позбавленні сану (як із передачею особи карному суду, так і без неї), тимчасову заборону проводити богослужіння, ув'язнення у монастирі, звільнення [11].

Відповідно до Російського законодавства, цивільна влада повинна була «захищати пануючу в державі Православну церкву від образ і припиняти прояв ересі» [12]. Місцеві власті повинні

були стежити за дотриманням прихожанами церковних обрядів. Цивільна влада суворо ставилася до відступу від православної віри і переходу в іншу конфесію. За російським законодавством вихід із православ'я заборонявся. Якщо ж подібний перехід усе-таки траплявся, то людині погрожувало позбавлення цивільних і політичних прав, опіка над майном, заборона проживання в середовищі православного населення, піклування держави над дітьми і передача особи церковній владі до винесення остаточного рішення [13]. У Росії допускався лише перехід нехристиян у християнство.

Церковні і державні закони переслідували розкольників і сектантів. Так, скопці несли кримінальну відповідальність [14]. А у відповідності з 186 і 196 статтями Укладення про покарання, винними в поширенні псевдовчень і притягненні до них осіб православної віри признавалися штундисти [15]. Циркуляри Міністра внутрішніх справ і обер-прокурора Синоду постійно нагадували миколаївським градоначальникам про шкоду штундизму не тільки в релігійному, але й у політичному плані [16]. Тому прокурорський нагляд повинний був «проводити найсуворіше спостереження за невідкладним збудженням і хуткішим правильним виробництвом справ штундистів» [17]. Щоправда, на відміну від церкви, що залишалася незмінною у своєму відношенні до розкольників і сектантів, світська влада поступово пом'якшувала їхнє становище. У 1906 р. вийшов царський указ про введення метричних книг сектантів, а в 1911 р. «Правила для устрою сектантами богослужбових і молитовних зборів» [18], що практично визнавало цивільне право і волю людей, що відмовилися від пануючого православ'я.

Високий ступінь взаємодії і взаємопроникнення держави і церкви підтверджують конкретні факти життя м. Миколаєва. Так, міська Управа на прохання Херсонської духовної консисторії стежила за обов'язковістю виконання «постанов про час закриття і відкриття торгових і промислових закладів у недільні і святкові дні під час церковних літургій» [19]. Миколаївський градоначальник «із метою огороження від профанації й образи релігійних почуттів християн» заборонив привселюдне демонстрування на грамофонах і фонографах п'єс духовного змісту, а Синод із 1913 р. взагалі «заборонив особам нехристиянської віри торгівлю такими платівками» [20].

Протягом Великого посту в місті, як правило, припинялося громадське і культурне життя. Проте, в лютому 1900 р. Товариство охорони здоров'я народу і Товариство русько-малоруських артистів просили генерал-губернатора дозволити провести відповідно привселюдні лекції і спектаклі [21]. У свою чергу

місцеве духівництво надавало градоначальнику списки городян, що виявили бажання запросити священників із Касперівською іконою (під час її перебування в Миколаєві) у свої будинки [22].

Захищаючи благочиння й гідність пануючої православної церкви, державна влада частково обмежувала права інших конфесій, що ґрунтувалося на стійкій недовірі до іновірців. До 1907 р. існували обмеження на кількість нехристиян у складах біржових комітетів (не більш 1/3 від загального числа). Було особливе розпорядження Ради Міністрів від 22 серпня 1909 р. про умови прийому євреїв у середні навчальні заклади: 5% у столицях, 15% — у районах осілості, 10% — в інших місцевостях (виняток складали приватні школи) [22]. Херсонська духовна консисторія на підставі рішень Синоду і Державної Ради заборонила нехристиянам виробляти і торгувати предметами православного культу [23].

Подібне становище свідчить про те, що держава робила всеохоплюючий вплив на різноманітні сторони церковного життя. Як офіційне православ'я, так і інші конфесії, були поставлені на службу державі, а підлеглість (фактична для православ'я й узаконена для інших віросповідань) голів конфесій відповідним територіальним органам влади, дозволяла контролювати благонадійність населення і його лояльність стосовно самодержавства. Його ідеологічне опертя складала Російська православна церква, єдність і догмати якої охороняла держава та її законодавча система. У свою чергу самодержавна влада проголошувалася боговстановленим інститутом, а вірність государеві (як уособленню самодержавної монархії) — чи ледве не критерієм православності.

Література

1. Миляновский Ф. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии. — Одесса, Типография Е. И. Фесенко, 1902. — С. VIII.
2. Устав духовных консисторий. — СПб, Синодальная типография, 1903. С. 2
3. Ibid. — С. 5-6.
4. Ibid. — С. 1-101.
5. Ibid. — С. 126.
6. Горчаков М. И. Церковное право. — СПб, Типо-литография Буссея, 1892. — С. 39-40.
7. Ibid. — С. 268.
8. Устав духовных консисторий. — С. 148.
9. Горчаков М. И. Вказ. роб. — С. 258.

10. Устав духовных консисторий. — С. 149.
11. Горчаков М. И. Вказ. роб. — С. 261.
12. Свод законов Российской империи. Свод Уставов Благочиния. — СПб, Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1836. — С. 189.
13. Горчаков М. И. Вказ. роб. — С. 103.
14. Ibid. — С. 205.
15. Державний архів Миколаївської області, ф. 231. Миколаївська міська поліція, 1840-1916 рр., оп. 1, спр. 1506, арк. 39.
16. Ibid, ф. 479. Пристав Московської частини поліції м. Миколаєва, 1855-1913 рр., оп. 1, спр. 207, арк. 1.
17. Ibid, ф. 229. Канцелярія Миколаївського градоначальника, 1887-1917 рр., оп. 1, спр. 1820, арк. 1.
18. Ibid, ф. 479, оп. 1, спр. 300, арк. 24; ф. 229, оп. 1, спр. 1820, арк. 2.
20. Ibid, ф. 216. Миколаївська міська управа, 1872-1919 рр., оп. 1, спр. 859, арк. 1,12.
21. Ibid, ф. 231, оп. 1, спр. 2247, арк. 38.
22. Ibid, ф. 230. Канцелярія Миколаївського військового губернатора. 1850-1900 рр., оп. 1, спр. 14475, арк. 1; спр. 14 485, арк. 1
22. Ibid, ф. 168. Адміралтейський собор м. Миколаєва, 1796-1915 рр., оп. 1, спр. 218, арк. 28.
23. Ibid, ф. 229, оп. 1, спр. 1156, арк. 1; спр. 1449, арк. 1.

*Д. П. Урсу, доктор исторических наук, профессор
(Таврический экологический институт, г. Симферополь)*

КАРАТЕЛЬНАЯ ЮСТИЦИЯ В РЕГИОНАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ:

1937-й год в Крыму

Сегодня перед историко-правовой наукой стоят взаимосвязанные задачи. Одна из них устремлена в будущее и состоит в юридическом обосновании превращения Украины в процветающее демократическое правовое государство. Другой вектор научных исследований направлен в прошлое, его цель — объективный всесторонний анализ той политической системы, которая превратила СССР в полицейское государство тоталитарного типа, погибшее от внутренних антагонизмов. Можно сказать, что история государства и права Украины теснейшим образом связана с прогностической функцией науки; прошлое, настоя-